

Totstandkoming en belang van RIMO 1982-2022

Gerard-René de Groot¹

1. De voorgeschiedenis van RIMO

Zo'n vijftig jaar geleden was er onder actieve juristen in Nederland vrijwel geen belangstelling voor het recht van de Islam. Dat was in zoverre opmerkelijk omdat zich wel meer en meer moslims in Nederland vestigden. Deze moslims waren in het bijzonder mannen, die als zogenoemde 'gastarbeiders' vanuit Marokko en Turkije naar Nederland kwamen. Hoewel de meesten van hen naar Nederland kwamen in de verwachting later weer terug te keren naar hun land van oorsprong, lieten velen in de loop der tijd toch ook hun families nakomen.

De aanwezigheid van moslims in Nederland maakte het voor juristen noodzakelijk om zich te verdiepen in het recht van de landen van oorsprong van deze nieuwe in Nederland levende personen. Dat gold en geldt in het bijzonder voor het personen-, familie- en erfrecht van deze landen, omdat volgens de Nederlandse conflictregels van internationaal privaatrecht vaak het recht van de nationaliteit van personen van toepassing is op vragen betreffende deze rechtsgebieden. Maar juristen liepen ook tegen andere vragen aan, zoals islamitische regels betreffende de bouw van moskeeën tegenover Nederlandse regels voor bouwvergunningen of islamitische begrafenisgebruiken en de verhouding tot Nederlandse regels over ter aarde bestellingen.

Voor zover mij bekend werd in de Nederlandse juridische tijdschriften hieraan geen aandacht besteed. Het enige juridische boek dat aandacht besteedde aan het islamitische recht was het voor onderwijs in de rechtsvergelijking geschreven boek van Prof. Dr. J.G. Sauveplanne, "*Rechtstelsels in vogelvlucht. Een inleiding tot de privaatrechtsvergelijking*",² dat in Hoofdstuk XIII over "Op religie en traditie gegronde stelsels" zeven bladzijden wijdde aan "Het Mohammedaanse recht".³

Dat was anders in Duitsland. Met name het Duitse Bundesverwaltungsamt⁴ besteedde aandacht aan islamitisch recht omdat het volgens deze institutie wenselijk zou zijn als Duitse vrouwen die een man huwden uit een islamitisch land huwelijksvoorwaarden zouden opmaken volgens het recht van hun

¹ Emeritus hoogleraar rechtsvergelijking en internationaal privaatrecht Universiteit Maastricht.

² Deventer: Kluwer 1975. De tweede druk van dit boek verscheen in 1981, waarin paragraaf 1 van hoofdstuk XIII de titel draagt "Het recht in islamitische staten" (p. 252-260), maar vervolgens de eerste sub-paragraaf nog "Mohammedaans recht" heet. In het voorwoord bij de tweede druk op p. VII schrijft Sauveplanne: "Ingrijpende wijzigingen zijn in hoofdstuk XIII aangebracht. Hoewel de indeling zo goed als ongewijzigd is gebleven, is in de titel de nadruk gelegd op de territoriale begrenzing der betrokken rechtstelsels en niet meer uitsluitend hun religieus-traditioneel karakter beklemtoond."

³ P. 205-211.

⁴ Vergelijking over het Bundesverwaltungsamt: [BVA - Bundesverwaltungsamt](#)

toekomstige echtgenoot en wel ter bescherming van de rechten van vrouwen.⁵ In werkgroepen rechtsvergelijking aan de Universiteit Münster werd daaraan aandacht besteed door Prof. Dr. Erik Jayme, wiens lessen ik volgde in 1973/1974. Terug in Nederland was het aantrekkelijk om daarvoor ook de aandacht te vragen van Nederlandse juristen.

Uiteindelijk leidde dit tot de publicatie van een lang in twee delen opgesplitst opstel in het juli en augustus-nummer van het Weekblad voor Privaatrecht, Notariaat en Registratie: "Enkele opmerkingen over het Islamitische recht, in het bijzonder over Islamitische huwelijkscontracten".⁶ De publicatie van dit artikel had een lange aanloop nodig: een begin was al gemaakt in 1974, maar uiteraard moest ook worden bestudeerd wat in het verleden over het islamitisch recht in Nederland was geschreven. Het was verder ook op zijn plaats als een Nederlands jurist met kennis van zaken mijn concept zou doornemen. Zo kwam ik in 1978/1979 in aanraking met Prof. Dr. Jan Brugman, hoogleraar in Leiden die zowel jurist als arabist was.⁷ Hij nam mijn concept door en gaf feedback. Eén opmerking herinner ik mij nog goed: herhaaldelijk had ik de uitdrukking "Mohammedaans recht" gebruikt. Brugman hield mij voor, dat moslims deze uitdrukking niet appreciëren en het beter is over "islamitisch recht" te spreken.⁸ Uiteraard ben ik die suggestie opgevolgd, maar ook voor Brugman zelf moet dit het resultaat van voortschrijdend inzicht zijn geweest, want de titel van zijn in 1960 verdedigde dissertatie was "*De betekenis van het Mohammedaanse recht in het hedendaagse Egypte*".

Het WPNR artikel trok aandacht en lokte reacties uit. Dit leidde tot twee follow-up opstellen met als titel "In Nederland te verlijden huwelijkse voorwaarden naar islamitisch recht"⁹ en "Islamitische huwelijkse voorwaarden en rechtsvergelijking".¹⁰

Een zeer verrassende reactie kwam van collega Frans van Bakelen, die destijds net als ik als wetenschappelijk medewerker verbonden was aan de juridische faculteit van de Rijksuniversiteit Groningen. Hij was voordat hij wetenschappelijk medewerker werd tien jaar als bedrijfsjurist werkzaam (onder meer in Rotterdam) en was daar voor het eerst in aanraking gekomen met het recht van de Islam. Hij was heel blij dat eindelijk weer iemand in een juridisch tijdschrift aandacht besteedde aan het islamitisch recht. Dat zou meer systematisch en structureel moeten gebeuren: de expertise die traditioneel in Nederland bestond met betrekking tot het islamitisch recht zou nieuw leven moeten worden ingeblazen. Daarom – zo stelde hij voor – zou een vereniging ter bestudering van het islamitisch recht moeten worden opgericht.

⁵ Zie Bundesverwaltungsamt, Merkblätter für Auslandstätige und Auswanderer, Nr. 10 Beilage b (Islamische Eheverträge), November 1977.

⁶ WPNR 5482/5483 (1979), p. 341-343 en 361-367.

⁷ Zie over hem: Gerard-René de Groot, In memoriam prof. dr. Jan Brugman (1923-2004), in de RIMO-bundel Recht van de Islam 23, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2009, p. 13-15.

⁸ Jan Michiel Otto maakte naar aanleiding van mijn concept trouwens dezelfde opmerking.

⁹ WPNR 5500 (1979), p. 681-683 in reactie op P. Backs, medewerker van de Stichting Cura Migratorum.

¹⁰ WPNR 5523 (1980), p. 425-428. In WPNR 5662 (1983) ging ook de advocate A.J. Feenstra in op de wenselijkheid van islamitische huwelijkse voorwaarden voor een Nederlandse vrouw die een moslim huwt.

Het was ons duidelijk dat een vereniging ter bestudering van het islamitisch recht uitsluitend succesvol zou kunnen worden, indien we de steun van Prof. Brugman zouden krijgen. Frans van Bakelen maakte een afspraak met hem op 31 maart 1982 en reisde naar Leiden.¹¹ In het gesprek was Brugman eerst voorzichtig, maar werd steeds enthousiaster. Hij juichte toe, dat het de bedoeling was tot de oprichting van een vereniging te komen, waarin zowel juristen, als arabisten en islamologen een platform zouden kunnen vinden voor de studie van het recht van de Islam en het Midden Oosten. Voorgesteld werd dat hij voorzitter van de vereniging zou worden en dat als hommage aan de traditionele expertise op het gebied van het islamitisch recht aan de Leidse universiteit de door ons geplande jaarlijkse symposia in Leiden zouden plaatsvinden. Aldus werd besloten. De vereniging zou de naam RIMO dragen: *Vereniging tot bestudering van het recht van de Islam en het Midden Oosten*. De toevoeging “en het Midden Oosten” was ingegeven door de wens ook aandacht te kunnen geven aan een rechtstelsel als dat van Turkije, waar het islamitisch recht weliswaar was afgeschaft en afgelost door een “westers” rechtssysteem, maar waar wel werd geworsteld met problemen veroorzaakt door het feit dat velen nog doorgingen met bijvoorbeeld het sluiten van huwelijken op de traditionele islamitische wijze zonder zich te storen aan het vereiste van het sluiten van een huwelijk ten overstaan van een ambtenaar van de burgerlijke stand.

2. De geboorte van RIMO en het eerste symposium

Op 2 juli 1982 werd RIMO opgericht door notariële akte verleden voor notaris Okkens in Rotterdam. Bestuurders van de vereniging werden: Jan Brugman als voorzitter, Frans van Bakelen als secretaris-penningmeester en René de Groot. Als doelstelling van de vereniging vermeldt de oprichtingsakte: “de bestudering van het recht van de Islam en het Midden-Oosten, de verspreiding van de kennis ervan, bevordering van de wetenschappelijke studie van de juridische wetenschappen van de Islam en het Midden-Oosten, en het leggen van contacten met gelijkgerichte organisaties in binnen- en buitenland.”

Een kleine anekdote past in dit verband: Uiteraard werd aan Brugman een afschrift van de oprichtingsakte gestuurd. Brugman belde op om de goede ontvangst van die akte te bevestigen en vroeg plotseling: wie heeft eigenlijk de kosten voor de notariële akte betaald? Welnu, die hadden Frans van Bakelen en ik privé afgerekend. Brugmans reactie was: “Dat is te gek; dit is een universitaire taak. Ik vind wel een potje.” Kort daarop ontvingen we een giro-overmaking.

Het eerste RIMO-symposium vond plaats in Leiden op vrijdag 3 juni 1983. Het bleek duidelijk in een behoefte te voorzien, want er waren maar liefst circa 100 deelnemers afkomstig uit diverse disciplines. De nieuwe vereniging kwam overigens op een zeer gunstig moment, want in 1983 verscheen ook de publicatie “Recht bij Turkse en Marokkaanse echtscheidingen. Handleiding voor hulpverleners,

¹¹ Zie daarover het door Frans van Bakelen uitgesproken dankwoord ter gelegenheid van zijn benoeming tot erelid van RIMO op 22 mei 1987 te Leiden, afgedrukt in *Recht van de Islam* 5, Maastricht: RIMO 1987, p. 1 en 2.

werkgroep knelpunten in het Nederlands recht voor etnische minderheden”.¹² De uitgave daarvan werd verzorgd door het Nederlands Centrum Buitenlanders in Utrecht. Kennelijk realiseerde zich een redelijk grote groep juristen en andere hulpverleners dat het wenselijk was om zich te verdiepen in door de Islam geïnspireerde rechtsstelsels en ook in het recht van andere landen – zoals Turkije – waar het rechtstelsel niet (meer) als islamitisch kan worden getypeerd, maar waar de Islam onder de bevolking wel een grote rol speelt.

Tijdens dat eerste RIMO-symposium sprak voorzitter Brugman over “Internationaal privaatrecht en de Islam in Egypte”, Frans van Bakelen over “Implementatie van het recht van de Islam in de Nederlandse wetgeving en jurisprudentie”, René de Groot over “Juridische vragen bij Nederlands-islamitische huwelijken” en Sjoerd van Koningsveld¹³ over “De Sharia: ritueel, ethiek en recht op religieuze grondslag”. In het boekje waarin deze voordrachten werden gebundeld verzorgde Frans van Bakelen ook een overzicht van 42 Nederlandse rechterlijke uitspraken waarin islamitische regels een rol spelen, alsmede een lijst van door hem verzamelde publicaties met relevantie voor islamitisch recht dan wel over voor moslims van belang zijnde onderwerpen.

Het publiceren van lijsten met rechterlijke uitspraken met een connectie met islamitisch recht of gebruiken werd één van de belangrijkste tradities in de RIMO-bundels: in de periode 1983-1986 waren deze nog van de hand van Frans van Bakelen, terwijl deze vanaf 1987 (RIMO-bundel 5) werden verzorgd door Susan Rutten. Het valt daarbij op dat het aantal relevante publicaties en rechterlijke uitspraken duidelijk toenam. In 1987 omvatte de jurisprudentielijst 79 Nederlandse uitspraken en in 2010 al meer dan 100 uitspraken.

In 1985 nam RIMO het initiatief om aan te kloppen bij het ministerie van Binnenlandse Zaken om een breed onderzoek te doen naar moslims in Nederlandse rechterlijke uitspraken. Voor dit onderzoek stelde het ministerie financiën ter beschikking die het mogelijk maakten om een onderzoeker aan te stellen. Aangetrokken werd de destijds net in Utrecht afgestudeerde Susan Rutten. Zij werd benoemd aan de Rijksuniversiteit Limburg te Maastricht en deed onder verantwoordelijkheid van RIMO onderzoek naar de invloed van islamitische normen en waarden in de Nederlandse rechtspraak. Dit onderzoek resulteerde in een boek “*Muslims in de Nederlandse rechtspraak, een inventarisatie van gepubliceerde rechterlijke beslissingen in zaken waar islamitische rechtsnormen en waarden een rol spelen, 1973-1986*”.¹⁴ Zij presenteerde haar onderzoek ook door een presentatie tijdens het vierde RIMO symposium in 1986.¹⁵ Het boek van Susan Rutten heeft RIMO heel zichtbaar gemaakt voor in de Islam in Nederland geïnteresseerde personen. Het boek is tegenwoordig in gedigitaliseerde versie raadpleegbaar op de

¹² Boekbespreking in het WPNR 5662 (1983), p. 522-524.

¹³ Pieter Sjoerd van Koningsveld (1943-2021) studeerde rechten en semitische talen. Hij was van 1992 tot 2008 hoogleraar ‘Godsdienstgeschiedenis van de islam in West-Europa’ aan de Universiteit Leiden. Zie over hem: [In memoriam Sjoerd van Koningsveld \(1943-2021\) - Universiteit Leiden](#)

¹⁴ Kampen: Kok 1988.

¹⁵ Recht van de islam 4, Groningen: RIMO 1986, p. 55-74.

website van RIMO.¹⁶ Het boek en de jaarlijkse lijsten met rechtspraak vormen ook de basis voor de database rechterlijke uitspraken op de website van de vereniging.¹⁷

Al in de prille jeugd van de vereniging werd ook een tweejaarlijkse RIMO-prijs ingesteld ter aanmoediging van studie van het recht van de Islam en het Midden-Oosten. In het bijzonder studenten rechtsgeleerdheid, geesteswetenschappen of sociale wetenschappen worden uitgenodigd werkstukken die zij hebben geschreven voor hun bachelor of master in te sturen. De prijswinnaar wordt uitgenodigd om een presentatie van het bekroonde werkstuk te geven tijdens het eerstvolgende RIMO symposium. Tevens wordt tegenwoordig een onderzoeksverblijf aangeboden aan het Max Planck Instituut in Halle (Saale, Duitsland).¹⁸ De eerste RIMO-prijs werd in 1986 uitgereikt aan Guy Rommel uit Sint-Gillis (Brussel) voor zijn onderzoek over “De vrederechter en de Mudawwana: een beleidskwestie”.^{19 20}

In 1987 trad Frans van Bakelen af als secretaris-penningmeester en werd het bestuur uitgebreid met twee personen: Susan Rutten²¹ en Frans van der Velden²². In 1988 werd ook Ruud Peters bestuurslid. Na het aftreden van Brugman als voorzitter in 1991/1992 werd Peters voorzitter.²³ Vanaf 1995 maken ook Jan Michiel Otto²⁴ en Leon Buskens²⁵ deel uit van het bestuur. Vanaf 1997 trad Marie-Claire Foblets uit Leuven toe tot het bestuur, zodat een Belgische specialist in het bestuur is vertegenwoordigd. Al eerder waren Belgen als sprekers uitgenodigd. Bewust werd en wordt gestreefd naar een brede samenstelling van het bestuur met personen die blijkens hun onderzoek expertise meenemen op het brede gebied van

¹⁶ [Rechtspraak – Vereniging RIMO](#)

¹⁷ [Database – Vereniging RIMO](#)

¹⁸ Directeur Prof. Dr. Marie-Claire Foblets. Zie over haar [Marie-Claire Foblets - Wikipedia](#).

¹⁹ Recht van de islam 4, Groningen: RIMO 1986, p. 1-3 en 38-51.

²⁰ *Vrederechter/ Juge de paix* is de Belgische variant van de functionaris die in Nederland bekend is als kantonrechter.

²¹ Tegenwoordig hoogleraar islamitisch familierecht in een Europese context aan de Universiteit Maastricht. Zij promoveerde op het proefschrift *Erven naar Marokkaans recht. Aspecten van Nederlands internationaal privaatrecht bij de toepasselijkheid van Marokkaans erfrecht*, Antwerpen: Intersentia 1997.

²² Thans emeritus hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Auteur van *Inleiding in de shari'a. Een kennismaking met het recht van de islam en van de islam-georiënteerde wereld*, Den Haag: Boom Juridisch 2016. Frans van der Velden doceert tot op heden Islamitisch recht aan de Universiteit Maastricht.

²³ Peters was sinds 1992 hoogleraar islamitisch recht op de door RIMO ingestelde leerstoel aan de Universiteit van Amsterdam. Zie over hem: Sjoerd de Jong, “Necrologie Ruud Peters (1943-2022) Arabist”, NRC 31 maart 2022, alsmede het door Susan Rutten geschreven “In memoriam” in deze RIMO-bundel.

²⁴ Thans emeritus hoogleraar Recht en Bestuur van ontwikkelingslanden recht, bestuur en ontwikkeling. Zie [Jan Michiel Otto - Universiteit Leiden](#)

²⁵ Thans directeur van het NIMAR in Rabat (Marokko) en hoogleraar Recht en cultuur in islamitische samenlevingen aan de Leidse Universiteit. Zie [Léon Buskens - Universiteit Leiden](#)

islam en recht. Zo werden Harald Motzki (1948-2019)²⁶, Nathal Dessing²⁷, Esther van Eijk²⁸, Maaïke Voorhoeve²⁹, Petra Sijpesteijn³⁰, Pauline Kruiniger³¹ en Friso Kulk³² bestuurslid.

Toen in 2011 Ruud Peters aftrad als voorzitter volgde Susan Rutten (Universiteit Maastricht) hem in die functie op. Ook anno 2022 is zij de voorzitter, terwijl Leon Buskens (Universiteit Leiden) vice-voorzitter, Iris Sportel³³ (Radboud Universiteit Nijmegen) secretaris is en PhD research fellow Kim Lecoyer³⁴ (Universiteit Gent) als penningmeester optreedt. Redacteur van de symposia bundels *Recht van de Islam* is tegenwoordig PhD research fellow Judith van Uden³⁵ (Universiteit Leiden). De overige leden van het bestuur zijn anno 2022 Nadia Sonneveld³⁶ (Universiteit Leiden), Marie-Claire Foblets (Katholieke Universiteit Leuven), René de Groot (Universiteit Maastricht), Pauline Kruiniger (Universiteit Maastricht) en PhD research fellow Archad Muradin³⁷ (Universiteit Leiden). Vooral de jongere leden van het bestuur staan er garant voor dat RIMO nog een lang leven voor zich heeft en ook inhoudelijk met de tijd meegaat. Dit is zeer verheugend.

²⁶ Laatstelijk emeritus hoogleraar islam studies aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Zie over hem [Harald Motzki - Wikipedia](#)

²⁷ Directeur LUCIS te Leiden. Zij is religiewetenschapper die zich bezig houdt met de antropologie van de religie, i.h.b. de Islam.

²⁸ Onafhankelijk onderzoekster. Haar werk betreft het snijvlak van recht, maatschappij en migratie en focussed in het bijzonder op uit het Midden Oosten afkomstige personen. Zij promoveerde aan de Universiteit Leiden op het boek *Family Law law, society, and migration, and the practical implications thereof for, in particular, people in protracted displacement in the Middle East and diaspora communities in Europe. in Syria: Patriarchy, Pluralism and Personal Status Laws*, London: I.B. Tauris 2016. Zie verder [Esther van Eijk – Syria | Law | Family | Religion](#)

²⁹ Universitair Docent, Faculteit der Geesteswetenschappen, Capaciteitsgroep Semitische talen en culturen Universiteit van Amsterdam. Zij promoveerde op de dissertatie *Gender and Divorce in North Africa: Sharia, Custom and Personal Status Law in Tunisia*, Londen: I.B. Tauris 2014.

³⁰ Hoogleraar arabisch te Leiden. Zie [Petra M. Sijpesteijn - Wikipedia](#)

³¹ Laatstelijk als onderzoekster verbonden aan de Universiteit Maastricht. Zij promoveerde op het proefschrift *Islamic divorces in Europe: bridging the gap between European and Islamic legal orders*, Eleven International Publishers 2014.

³² Hij promoveerde te Nijmegen op de dissertatie *Laverend langs grenzen: transnationale gezinnen en Nederlands en islamitisch familie-en nationaliteitsrecht*, Wolf Legal Publishers 2013.

³³ Universitair docent bij rechtssociologie aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Haar dissertatie uit 2014 droeg de titel *Maybe I'm still his wife". Transnational Divorce in Dutch-Moroccan and Dutch-/Egyptian Families* de handelseditie verscheen 2016 bij Spinger Verlag als *Divorce in Transnational Families. Marriage, Migration and Family Law*.

³⁴ Postgraduate onderzoeker aan de Universiteit van Gent. Zij promoveerde in 2022 op het proefschrift *Belgian Muslim Women's Rights in Family Life and Conflict: A Socio-Legal Inquiry*.

³⁵ Promovenda aan de Universiteit Leiden waar zij een proefschrift voorbereidt over *Living on the Other Side: A Multidisciplinary Analysis of Migration and Family Law in Morocco*.

³⁶ Universitair hoofddocent Universiteit Leiden. Zij promoveerde in 2009 op het boek *Khul' divorce in Egypt: public debates, judicial practices, and everyday life*. De handelseditie daarvan verscheen in 2012 bij de American University in Cairo Press 2012.

³⁷ Promovendus aan de Universiteit Leiden, waar hij een proefschrift voorbereidt over het onderwerp *De informele methoden van geschilbeslechting binnen de Marokkaanse gemeenschap in Nederland*.

3. De jaarlijkse symposia en de bundels

Aanvankelijk waren de jaarlijkse symposia dusdanig ingericht dat meerdere – zeer gevarieerde - voordrachten met raakvlakken op het gebied van recht en islam werden gehouden. Deze werden in boekjes gebundeld en in eigen beheer uitgegeven.

Met name voor lustrum symposia werd er evenwel naar gestreefd om de voordrachten te groeperen rond een centraal thema en daardoor werd ook het daarop gebaseerde RIMO boek een thema-nummer. Deze aanpak is voor het eerst zichtbaar in RIMO-bundel 10 (1992) over “Islam in West-Europa: de plaats van de Islam en het islamitische recht in de West-Europese rechtsstelsels” met aandacht voor de situatie in Nederland, België, Frankrijk, Verenigd Koninkrijk en Duitsland; RIMO-bundel 15 (1997) over “Human rights and Islam”, met aandacht voor “Human rights in Islamic States”, maar ook voor “Mensenrechten en moslims in West-Europa”; RIMO-bundel 20 (2002) “Conflictoplossingen onder moslims” met bijzondere aandacht voor België, Duitsland en Nederland.

Vanaf 2010 is de thema-aanpak meer systematisch geworden. Zo was RIMO-bundel 25 (2010) gewijd aan instellingen voor rechtsbedeling; RIMO-bundel 26 (2011) had als thema “Medische wetenschap, islam en recht”; RIMO-bundel 27 (2012) ging over “Islam, recht en geld: vermogensrechtelijke kwesties van moslims in Nederland”; RIMO-bundel 28 (2013) stelde “Nationaliteit en staatloosheid in het Midden-Oosten en de Nederlandse rechtspraktijk” centraal; RIMO-bundel 29 (2014) had als titel “Op gespannen voet? Islamitische verwantschappen, huwelijken en echtscheidingen in Nederland”; in RIMO-bundel 30 (2015) ging het om “Jihad, islam en recht. Jihadisme en reacties vanuit het Nederlandse en Belgische recht” en in RIMO-bundel 31 (2016) “Bewijs van huwelijk en afstamming in het licht van migratie”.

Vanaf 2017 verschijnen de voordrachten niet meer in een bundel, maar worden deze online op de webpage van de vereniging gepubliceerd. Ook in zoverre gaat RIMO met de tijd mee. De thematische aanpak bleef overigens gehandhaafd. De digitale RIMO-bundel 32 (2017) droeg als titel: “Islam and Law: Human rights, Environment and Halal Issues”; RIMO-bundel 33 (2020) betrof “Problematische huwelijken? Minderjarige en polygame huwelijken in het Midden-Oosten en West-Europa” en de laatst publiceerde RIMO-bundel 34 (2021) heeft als thema “Kind tussen twee werelden? Positie van het kind in grensoverschrijdende situaties”.

4. Tot slot

Terug kijken op 40 jaar RIMO stemt dankbaar. RIMO is een forum geworden waarin experts uit diverse disciplines elkaar ontmoeten rond thema's die in de ruimste zin betrekking hebben op recht en islam. Daardoor wordt kennis gedeeld en worden beleidskeuzes in recht en maatschappij tegen het licht gehouden en bediscussieerd.

In de beginjaren betrof dat delen van kennis in het bijzonder ook uitwisseling van informatie tussen personen, die voor de Tweede Wereldoorlog islamitisch recht hadden bestudeerd met het oog op een carrière in Nederlands-Indië. Zij hadden vaak gedetailleerde kennis van het islamitisch recht in de traditie van Al-Shafi'i. Ik denk daarbij met name aan Dr. Louis Ignace Graf (1908- c. 1990) die in 1934 was gepromoveerd op een proefschrift over de *usul* van de *fiqh*.³⁸ Hij was samen met de heer De Boer een trouwe bezoeker van de RIMO-dagen in de jaren tachtig. Zij waren beiden jurist en hadden in Nederlands-Indië gewerkt.³⁹ Speciale vermelding verdient ook de (emeritus) predikant en islamoloog Dr. Jan Slomp (1932-2022), die veel publiceerde over de dialoog tussen moslims en christenen en die tientallen jaren in RIMO participeerde.⁴⁰ Hun aanwezigheid bij RIMO-symposia was heel stimulerend voor jongere deelnemers.

Tijdens de jeugdijaren van RIMO waren de sprekers en de deelnemers tijdens de symposia meestal niet-moslims. Dat is later veranderd: ook moslims weten RIMO te vinden, spreken tijdens de symposia en discussiëren over de thema's. Dat is zeer verheugend en manifesteert de emancipatie van moslims in de Europese context. Moge RIMO verder bijdragen aan deze emancipatie en het als normaal zijn van de aanwezigheid van moslims in Europa en aan zorgvuldige aandacht daarvoor in wetgeving en rechtspraak.

³⁸ L.I. Graf, *Al-Shāfi'ī's verhandeling over de "wortelen" van den fiqh*, H.J. Paris 1934.

³⁹ Zie over Graf de biografische inleiding bij van hem afkomstige stukken van Indische bestuursambtenaren: [2.22.09 Inventaris van de Losse Aanwinsten, afkomstig van Indische Bestuursambtenaren | Nationaal Archief](#) . Brieven van Graf aan Snouck Hurgronje bevinden zich in de UB Leiden: [Brieven van Louis Ignace Graf aan Christiaan Snouck Hurgronje \(1857-1936\) Or. 8952 A: 378 | Digital Collections \(universiteitleiden.nl\)](#).

⁴⁰ Zie over hem: [Jan Slomp: een leven tussen kruis en halvemaan \(rd.nl\)](#) . Zie ook [Vrijheidslezing Jan Slomp 5 mei 2022 - Nationaal Onderduikmuseum](#) en [Jan Slomp \(1932-2022\), man van de dialoog met de islam | In memoriam - Friesch Dagblad](#)